

О'Н ОЛТИ YOSHGA TO'LMAGAN SHAXS BILAN JINSIY ALOQA QILISH JINOYATINI TERGOV QILISHDA TAYINLANADIGAN EKSPERTIZALAR VA ULARNING TURLARI

Risqibayev Mansur Dilshod o'g'li,

O'zbekiston Respublikasi

IIV Akademiyasi kursanti

Sud ekspertizasi — bu izlarni tekshiradigan sud ekspertizasining bir turi bo'lib jinoyat ishining ayrim holatlariga oydinlik amalga oshirish uchun odamlar va narsalar qoldirgan dalillar (aniq shaxs yoki aniq obyekt iz qoldirganda), diagnostika (izlarni yaratgan obyektlarning xavfsizligi yoki holatini aniqlash) yoki vaziyatli (izlarni shakllantirish shartlarini belgilash) vazifalar. Sud ekspertizasining maqsadi obyektning haqiqiy holatini aniqlash; muayyan harakatlarni amalga oshirish imkoniyati; harakatlar amalga oshirilgan holatlar; shifrlangan tarkibning ko'rinmas izlari; obyektlarning guruhga mansubligi yoki ularning maqsadi. Hujjatlarning matnlari va ulardagi imzolar, muhr va shtamlarning taassurotlari, qo'llar, oyoqlar izlari, o'g'irlik asboblari va asboblari, transport vositalari, qurollar, o'q-dorilar va boshqalar ekspertiza obyektlari bo'lishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi jinoyat protsessual kodeksi 173-moddasida sud-ekspertizalarini o'tqazilishi shart bo'lgan holatlar ko'rsatilgan bo'lib, ularga quyidagilar kiradi.

Mazkur turdagi jinoyatlarni tergov qilishda tayinlanadigan kriminalistik ekspertiza turlariga quyidagilarni Kiritishimiz mumkin

1. **Sud-tibbiy ekspertiza tayinlash** Jinsiy jinoyatlarda sud-tibbiy ekspertiza juda muhimdir. yosh jabrlanuvchining jarohatlari, jinsiy aloqa belgilari va boshqa biologik izlarni aniqlash uchun ekspertiza tayinlanadi. SHuningdek, ekspertiza natijalarining ishonchli bo'lishi uchun jarohatlarning qanday va qachon etkazilganligi kabi muhim ma'lumotlar olinadi. Bu turdagi ekspertiza ayblanuvchi va jabrlanuvchi o'rtasida jinsiy aloqa bo'lgan yoki bo'lmaganligini aniqlash maqsadida tayinlanadi. Hozirgi vaqtda ko'pchilik holatlarda O'zbekiston respublikasi jinoyat kodeksi 128-moddasi, ya'ni o'n

olti yoshga to'lmagan shaxs bilan jinsiy aloqa qilish yoki jinsiy ehtiyojni g'ayri tabiiy usulda qoldirish jinoyatining jabrlanuvchisi sifatida o'n olti yoshga to'lmagan qizlar bo'lib qolmoqda, shuning uchun ularga nisbatan ushbu turdagi jinoyatlar sodir etilganda ularning qizlik pardasining butunligi buzilgan yoki buzilmaganligini aniqlash maqsadida sud-tibbiy ekspertiza tayinlanadi¹

2. **Psixologik ekspertiza** Jinsiy jinoyatlarda jabrlanuvchilarning yoshi va psixologik holatini inobatga olib, psixologik ekspertiza ham muhimdir. Bu ekspertiza yosh jabrlanuvchining ruhiy holati va uning tergov jarayoniga qanday ta'sir qilayotganini baholaydi. SHuningdek, ekspertiza natijalari jabrlanuvchining guvohlik berish qobiliyatini aniqlashda yordam beradi aniqroq aytganda

Sud-psixologik ekspertiza-bu tergov, sud va guvohlik beruvchilarni qayta o'qitishga yordam beradigan ma'lumotlarni aniqlashtirish maqsadida sudlanuvchi, mahkum, guvoh va jabrlanuvchining shaxsiyati va faoliyatini psixologik tadqiqotlar tizimi. Sud-psixologik ekspertizasi mutaxassis psixologlar tomonidan amalga oshiriladi. Bu turdagi ekspertiza tergovchi tomonidan O'zbekiston Respublikasi 128-moddasi dispozitsiyasida ko'rsatilgan jinsiy aloqa qilish holatining jabrlanuvchi tomonidan to'liq anglab etilganligi yoki etilmaganligini aniqlash uchun tayinlanadi shuningdek jabrlanuvchi o'zining ko'rsatmalarida bayon qilgan holatlarni fantaziya qilishi mumkinmi yoki uning jinsiy hayot tushunchalarining hali to'liq anglab etmaganligini aniqlash maqsadida o'tqaziladi.

4. **DNK-ekspertiza** 16 yoshga to'lmagan shaxslar bilan jinsiy aloqa qilish jinoyatini tergov qilishda DNK-ekspertiza juda muhimdir. Bu ekspertiza jinoyatchi yoki jabrlanuvchi tanasidan olingan biologik materiallar asosida jinoyatchini identifikatsiyalashga yordam beradi. Bu jinoyatda DNK-ekspertiza ko'pincha asosiy dalillardan biri bo'lib hisoblanadi.

¹ Озова, Н.А. Насильственные действия сексуального характера. М

5. **Trassologik ekspertiza** Trassologik ekspertiza jinoyat joyida qoldirilgan izlarni tekshirish uchun qo'llaniladi. Jinsiy jinoyatlar tergovida kiyimlarda, tanada yoki boshqa predmetlarda qoldirilgan izlarni tahlil qilish jinoyatning qanday sodir bo'lganini aniqlashda muhimdir.

6. Ekspertizani o'tkazishdagi e'tibor va ehtiyotkorlik o'n olti yoshga to'lmagan shaxslar bilan bog'liq jinsiy jinoyatlarni tergov qilishda ekspertizani o'tkazishda ehtiyotkorlik va hassoslik zarur. Jabrlanuvchiga qo'shimcha zarar etkazmaslik uchun psixologik yordam va aniq protokollar ta'minlanishi kerak. 16 yoshga to'lmagan shaxslar bilan jinsiy aloqa qilish jinoyatini tergov qilishda ekspertizalar muhim rol o'ynaydi. Ular jinoyatni ochish va adolatni ta'minlashda asosiy vositalardir. SHu bilan birga, jabrlanuvchining yoshi va ruhiy holatini inobatga olish kerak. Ekspertizalar natijasi jinoyatchini aniqlash va sudda ishonchli dalillarni taqdim etishga yordam beradi. Hozirgi vaqtda, biz bilganimizdek, zamonaviy jamiyatdagi ilmiy-texnik taraqqiyot hayotiy jarayonlarni muntazam ravishda qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Uning deyarli barcha sohalarida o'zgarishlar ro'y bermoqda. Rossiya qonunchiligining ko'lami bundan mustasno emas.

Tadqiqot vositalari va usullari, shu jumladan kriminologiya sohasida takomillashtirilmoqda. Sud ekspertizalarining keng doirasini ishlab chiqarish imkoniyatlari juda katta va dastlabki tergov va jinoiy jarayonning samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining tegishli normalaridan ko'rinib turibdiki hech qanday dalil oldindan belgilangan kuchga ega emas. SHunga qaramay, jinoiy protsess ishtirokchilarining har biri jinoyat ishi bo'yicha ekspert xulosasining katta kuchidan xabardor. Albatta, mutaxassisning malakasi, mustaqilligi va aniqligi alohida ahamiyatga ega. Faqatgina ushbu komponentlar yordamida ekspertiza yuqori sifatli bo'ladi va takroriy ekspert tadqiqotlarida ham uning natijasi o'zgarmaydi.

Barchamiz bilamizki, ekspert ishining samaradorligi uchun asos tadqiqot uchun taqdim etilgan materiallarning to'liqligi hisoblanadi va bu holda, biz dastlabki tergovni olib borayotgan shaxsning vakolatlari haqida gapiramiz, chunki ekspert mustaqil ravishda tekshirilishi kerak bo'lgan materiallarni olish huquqiga ega emas, balki faqat sud ekspertizasini tayinlagan shaxs tomonidan unga taqdim etilgan narsalar bilan cheklanishi kerak.

Agar ekspert o'rganilayotgan materiallar yoki dastlabki ma'lumotlar hajmining etishmasligi faktini aniqlasa, u etishmayotgan ma'lumotlar yoki tadqiqot uchun obyektlarni taqdim etish to'g'risida so'rov yuborish huquqiga ega. SHu munosabat bilan tergovchi, surishtiruvchining ekspertizani tayyorlash va tayinlashdagi vakolatlari darajasi ekspertiza samaradorligida muhim rol o'ynaydi.

Deyarli har qanday turdagi ekspertizani tayinlashga tayyorgarlik bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Bularga quyidagilar kiradi:

- ekspert tadqiqotlari uchun materiallar to'plami;
- ekspert tadqiqotining mavzusi va ko'lamini aniqlash, ekspertga savollar ro'yxatini tuzish;
- tadqiqot uchun mavjud materiallarning to'liqligini, uni yakunlash vaqtini va boshqalarni hisobga olgan holda ekspertiza tayinlash va o'tkazishning maqsadga muvofiqligi nuqtayi nazaridan tergov bosqichini aniqlash jinoyat ishining holatlari;
- tadqiqot ishlab chiqarish uchun ekspert muassasasini tanlash va sud ekspertizasini tayinlash to'g'risida qaror chiqarish.

Ekspert tadqiqotlari samaradorligining eng muhim sharti ekspertizani tayyorlash va tayinlashning birinchi bosqichida to'plangan taqdim etilgan materiallarning sifati hisoblanadi. Vakolatli mansabdor shaxs tomonidan sud ekspertizasini tayinlashga tayyorgarlikning ushbu bosqichida obyektlarni, izlarni aniqlash va tuzatish, shuningdek o'rganish uchun zarur bo'lgan namunalarni olish uchun muayyan harakatlar qilish kerak. Keyingi bosqich ekspert tadqiqotining mavzusi va ko'lamini aniqlashni,

shuningdek ekspertga savollar ro'yxatini tuzishni birlashtiradi. Bu ikki vazifa bir-biri bilan chambarchas bog'liq, chunki ekspert tadqiqotlari masalalari bevosita uning mavzusi va ko'lamidan kelib chiqadi. Ushbu vazifalarni bajarish, qoida tariqasida, eng tajribali tergovchilar va tergovchilar uchun qiyinchilik tug'dirmaydi, ayniqsa tergov qilish qiyin bo'lmagan jinoiy ishlarda, ekspert tadqiqotlari masalalari odatiy holdir.²

Dastlabki tergov bosqichiga nisbatan sud ekspertizasini tayinlash vaqtini aniqlash jinoyat ishini qo'zg'atayotgan shaxs tomonidan jinoyat ishini qo'zg'atish bosqichida ekspertizaning ahamiyatini tushunishni talab qiladi. Ayrim hollarda ekspert tadqiqotining natijasi jinoyat ishini qo'zg'atish uchun asoslarning mavjudligi yoki yo'qligini va jinoiy qilmishning dastlabki malakasini aniqlash uchun majburiydir. Boshqa hollarda, tergovning turli bosqichlarida ekspertiza tayinlashning oqilona bo'lishi bir qator turli sabablarga bog'liq bo'lishi mumkin, masalan, ma'lum bir masala bo'yicha aniq ekspert xulosasini olish uchun zarur bo'lgan materiallar yoki ma'lumotlarning to'liq hajmi yo'qligi (ma'lum bir masala bo'yicha ekspertiza natijalarini olish). tergov eksperimenti, texnik hujjatlarni tekshirish va boshqalar.) va hokazo. Ekspert muassasasini tanlashdan iborat yakuniy bosqichning yakunlanishi tadqiqot doirasiga va birinchi navbatda mutaxassislar soniga (tarkibiga) bog'liq. SHuningdek, ekspert muassasasini tanlash sud ekspertizasi turiga va uni davlat sud-ekspert tashkilotida amalga oshirish imkoniyatiga bog'liq. Bundan tashqari, sud ekspertizasini bepul o'tkazish imkoniyati u amalga oshirilayotgan jinoiy jarayonning bosqichiga bog'liq bo'lishi mumkin. Pulli asosda imtihonlarni ishlab chiqarish, agar uni bepul o'tkazish mumkin bo'lsa, byudjet mablag'laridan foydalanishni ratsionalizatsiya qilish tufayli tavsiya etilmaydi. SHunday qilib, sud ekspertizalarini tayyorlash va tayinlashning barcha bosqichlarini mazmunli amalga oshirish ishlab chiqarish va ishonchli va aniq natijalarni olish kafolati bo'lib, jinoyat ishlarida dalillar bazasining asosini tashkil etadi deb o'ylayman.

² Загрядская, А.П. Экспертиза половой зрелости. Горький, 1985

Dastlabki tergov davrida va tergovga qadar tekshiruv davrida tergovchi surishtiruvchi va tergovga qadar tekshiruvchi organ tomonidan o'n olti yoshga to'lmagan shaxs bilan jinsiy aloqa qilish jinoyatini tergov qilishda ekspertizalar vakolatli organ qarori bilan tayinlanadi ushbu qaror O'zbekiston Respublikasi JPKning 180-moddasi talablariga asosan tuzilishi lozim ya'ni ushbu qarorda Ekspertiza tayinlash to'g'risida qaror qabul qilayotgan organing mansabdor shaxsi haqida ma'lumotlar va ekspertiza tayinlash uchun zarurat tug'dirgan holat va ekspertiza uchun yuborilayotgan ashyoviy dalillar ekspertiza tadqiqotlari o'tqazilayotgan buyum yoki shaxslar ekspertiza obyektlari hisoblanadi. Ekspertiza obyektlariga, ashyoviy dalillar ekspert tekshiruvi uchun namunalar boshqa moddiy obyektlar murdalar va ularning qismlari hujjatlar shuningdek ekspertiza o'tqazilayotgan ish materiallari xam kiritish mumkin. Ekspertiza tekshiruvi uchun yuborilayotgan obyektlar kiritilganidan so'ng ularning qayerdan va qaysi joylardan qaysi topilganligi olinganligi ish materiallari bo'yicha ekspertiza o'tqazishda esa ekspert xulosasi asoslanishi lozim bo'lgan ma'lumotlar ekspert oldiga quyilgan savollar so'ngra ekspertiza muassasaning nomi yoki ekspertiza o'tqazish topshirilgan shaxsning familiyasi ko'rsatilishi lozim³.

O'zbekiston Respublikasi jinoyat kodeksining 128-moddasida ko'rsatilgan jinoyatni tergov qilishda ekspertiza tayinlashning uziga xos xususiyatlari shundan iboratki sababi ushbu jinoyatni tergov qilishda ekspertiza tayinlashning uziga xos xususiyatlaridan iboratki sababi bu turdagi jinoyatlarni tergov qilishda va tergovga kadar tekshiruv davrida bu turdagi jinoyatlarda ekspertiza zudlik bilan tayinlanishi lozimligi bilan ajralib turadi, sababi o'n olti yoshga to'lmagan shaxs bilan jinsiy aloqa qilish va jinsiy. ehtiyojni g'ayri tabiiy usulda qondirish jinoyatida asosan jinoyat sodir bo'lgan vaqtda aniqlanmasdan qolganligi uchun ushbu jinoyatda ekspertiza tekshiruvi uchun namunalar olish juda qiyin buladi shuning bilan birga xar ushbu jinoyatning jabrlanuvchilari uzlarining jabrlanganlaridan hech kimga xabar bermaslikka harakat qilganligi ushbu jinoyat xakida asosan ularning ota-onalari xabar beradi va u xolda

³ Загрядская, А.П. Экспертиза половой зрелости. Горький, 1985

ularning kech xabar topganligini sababli ko'pchilik holatda ekspertiza xulosalarida aniq holatni aniqlashning iloji bo'lmaydi va jinoyat ishini JPKning 83-84-moddasiga binoan harakatdan to'xtatilayapti.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi.
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi.
4. "Bola huquqlarining kafolatlarini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-avgustdagi PF-6275-son farmoni.
5. "O'zbekiston respublikasi Oliy majlisining bola huquqlari bo'yicha vakili (bolalar ombudsmani) faoliyatini tashkil etish" to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi qonunchilik palatasi kengashining va O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi senati kengashining qo'shma qarori.
6. "Bola huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 22-apreldagi PQ-4296 son qarori.
7. "Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining milliy strategiyasini tasdiqlash" to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 22-iyundagi PF-6012-son farmoni.
8. "Voyaga etmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti" to'g'risida O'zbekiston respublikasi Oliy sudi plenumining 21-sonli qarori 2000-yil 15-sentabr.
9. Bola huquqlari. Yuridik Oliy o'quv yurtlari uchun darslik G'. Abdumajidov tahriri ostida. –T.: TDYU nashriyoti, 2008 yil.
10. Bolalami himoya qilish. Parlament a'zolari uchun qo'llanma. T.: UNICEF, Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2006. — B. 163.
11. Bolalarni himoya qilish. Parlament a'zolari uchun qo'llanma. T.: YUNISEF, Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2006 yil.

12. Bola huquqlari monitoringi. O'quv-uslubiy qo'llanma /Mas'ul muharrir A.X.Saidov. T.: Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2011 yil.

13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022—2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risida 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son farmoni.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Ветрова Г. Н., Мельникова Э. Б. Закон о ювенальной юстиции в Российской Федератсии. Проект // Правозащитник. 1996 г

2. Ткаченко А. В. Ювенальная юстиция в России: за и против Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ. 2018 г.

3. С.Н. Апатенко «Ювенальная юстиция в системе государственной молодежной политики» //Материалы «круглого стола» Государственной думы ФС РФ «Становление ювенальной юстиции в России: опыт, проблемы и перспективы», 20 марта 2006 г.

4. «Международно-правовое регулирование ювенальной юстиции в документах организации объединенных наций» В.Н. Стешенко.

Elektron manbalar:

1.<https://lex.uz/>

2.<https://www.unicef.org/uzbekistan/uz>

3.<http://www.Oliysud.uz/>

4.<https://ziyonet.uz/>

5.<http://pravo.gov.ru/>

6.<http://www.juvenilejustice.ru>